डॉ. अशोक देशमाने

मध्ययुगीन कालखंड हा भक्तिसाहित्याच्या निर्मितीचा सुवर्णकाळ मानला जातो. महात्मा बसवेश्वर, महात्मा चक्रधर, संत ज्ञानदेव, संत नामदेव, संत एकनाथ, संत तुकारामांपासून ते संत बहिणाबाई आदि विविध संप्रदायाच्या संत-महंतांनी बहुजन समाजाची कर्मकांड व यज्ञप्रधानतेतून सुटका करण्यासाठी भक्तीचा एक नवा पर्याय उपलब्ध करून दिला. वीरशैव-लिंगायत, महानुभाव, वारकरी हे तीनही संप्रदाय नाथ संप्रदायाच्या समतेच्या पार्श्वभूमीवर उगम पावले. पुढे त्यांनी समस्त भारतात भक्ती आंदोलन उभे केले. आपल्या भावनांना काव्यरचनेद्वारे आविष्कृत करण्याचा एक मार्ग बहुजन स्त्री-पुरुषांना प्राप्त झाला.

आधुनिक काळात मध्ययुगीन सामाजिक चळवळ आणि साहित्य यांच्या अभ्यासाचे प्रमाण तसे कमी आहे. सहा-सात शतके लोटले तरी विविध संप्रदायांची बहुजन समाजावरील पकड ढिली झालेली नाही. नव्या पिढीतील वाचक-संशोधकांना मध्ययुगीन साहित्याविषयी आवड निर्माण होऊन त्यांना एक दृष्टीकोन प्राप्त होईल. डॉ. अशोक देशमाने यांच्या सेवा गौरव निमित्ताने लिहिलेल्या शोधनिबंधांचा हा संग्रह अभ्यासकांच्या ज्ञानात मौलिक भर घालील या अपेक्षेसह...

एज्युकेशनल पब्लिशर्स अँण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स
पोस्ट बॉक्स नं. १३१, गोकुळवाडी, औरंगपुरा,
औरंगाबाद-४३१००१. फोन: ०२४०-२३२५२०४
मो. ९४२१३०००३६, ९९७००८०७९
Web- www.educationaldp.com
ISBN 978-93-90005-01-7
9 789390 005017

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

मध्ययुगीन साहित्यान्वय

संपादक

डॉ. राजीव यशवंते

डॉ. संतोष [illegible]

PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist. Parbhani

मध्ययुगीन साहित्यान्वय

संपादक

डॉ. राजीव यशवंते
मराठी विभाग
गुरू बुद्धीस्वामी महाविद्यालय, पूर्णा (जं.)
ता. पूर्णा, जि. परभणी.
भ्रमणध्वनी : ८७८८२८४६२१

डॉ. संतोष चव्हाण
सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभाग प्रमुख
शिवछत्रपती महाविद्यालय, पाचोड, ता. पैठण,
जि. औरंगाबाद.
भ्रमणध्वनी : ८००७७०१०५७

एज्युकेशनल पब्लिशर्स अँण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स
औरंगपुरा, औरंगाबाद

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist.Parbhani

मध्ययुगीन साहित्यान्वय

डॉ. राजीव यशवंत
डॉ. संतोष चव्हाण

© **लेखकाधीन**

ISBN : 978-93-90005-01-7

◆ **प्रकाशक**
एज्युकेशनल पब्लिशर्स ॲण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स
औरंगपुरा, औरंगाबाद
मो. नं. ९९७००६७९७१, ९४२१३०००३६

◆ **अक्षरजुळणी**
अक्षर कॉम्प्युटर्स

◆ **मुखपृष्ठ**
सरदार जाधव, औरंगाबाद

◆ **प्रथमावृत्ती**
३ मार्च २०२०

◆ **मूल्य :** ४१० रुपये

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

गौरवग्रंथ संयोजन समिती

डॉ. संतोष चव्हाण
डॉ. सर्जेराव जिगे
डॉ. राजीव यशवंते
डॉ. शिवाजी हुसे
डॉ. सुधाकर जाधव
डॉ. अनिल गर्जे
डॉ. सुभाष बागल
डॉ. गोवर्धन मुळक
डॉ. प्रेमला मुखेडकर
डॉ. अर्चना सोनवणे
डॉ. दत्तात्रय डुंबरे
डॉ. दत्ता वाल्हेकर
डॉ. संभाजी घोलप
डॉ. दैवत सावंत
डॉ. संतोष कानडे
प्रा. महेश बनकर
प्रा. सखाराम शिंदे

PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist. Parbhani

१८. संत साहित्यातील मूल्यविचार काळाची गरज — १६७
- **डॉ. राजीव यशवंते**

१९. मराठी गौळणीतील मधुराभक्ती — १७५
- **प्रा. डॉ. शिवप्रसाद मीननाथ घोडके**

२०. अभंगवाणीतील प्रतिमा आणि भावना : एक अनुबंध — १८२
- **डॉ. प्रकाश सूर्यवंशी**

२१. संत नामदेवांचे जीवन व कार्य — २०२
- **डॉ. संभाजी घोलप**

२२. श्रमप्रतिष्ठेला अध्यात्माची जोड देणारे संत सावता महाराजांचे अभंग - **प्रा. डॉ. जी. पी. बोडखे** — २०९

२३. तुकाराम शिष्या बहिणाबाई — २१३
- **डॉ. अर्चना सोनवणे**

२४. महायोगिनी संत बहिणाबाई - **डॉ. उमेश चांगदेव मुंढे** — २२५

२५. सर्वकालीन तुकाराम - **प्रा.डॉ. सुधाकर जाधव** — २३१

२६. वारकरी संप्रदाय : महाराष्ट्राचा सार्वकालिक आचारधर्म — २३८
- **डॉ. रामचंद्र दत्तात्रय झाडे**

२७. महानुभाव साहित्यातील लोककथांची वैश्विकता — २५२
- **डॉ. सुशीला सोलापुरे**

२८. नामदेवाच्या कवितेचे स्वरूप व रचना — २६३
- **डॉ. पोटदुखे सुखदेव बाबूराव**

२९. संत साहित्य आणि समाजनिष्ठा - **डॉ. दैवत सावंत** — २७१

३०. महात्मा बसवेश्वरीय विचारांची मौलिकता — २७६
- **डॉ. प्रज्ञा रा. निनावे**

३१. धन्य तुकोबा समर्थ... -**डॉ. संतोष शिवनाथ कानडे** — २८३

३२. प्राचीन मराठीतील आत्मपर लेखन आणि संत बहिणाबाईंची आत्मकथा — २८९
- **डॉ. वाल्हेकर दत्तात्रय हरिभाऊ**

३३. मराठवाड्यातील संत कवयित्रींची वैविध्यपूर्ण कविता — २९८
- **सखाराम बाबूराव शिंदे**
- **अर्चना वैजनाथ घोडके**

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

Shri Guru Buddhiswami Shikshan Prasarak Sanstha's Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Purna (Jn.) Estd.1993

PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist.Parbhani

अपेक्षित आहे.

संदर्भग्रंथ

१) 'श्री तुकारामबावांच्या अभंगांची गाथा', म.रा.सा. आणि सं.मंडळ मुंबई, स्कॅनिंग करून पुनर्मुद्रण-२०११.
२) दिलीप पुरुषोत्तम चित्रे, 'पुन्हा तुकाराम', पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, पुनर्मुद्रण-२००९.
३) किशोर सानप, 'समग्र तुकाराम दर्शन', विजय प्रकाशन, नागपूर.

❒❒❒

- **प्रा. बालासाहेब विष्णू कटारे**
मराठी विभाग,
सौ. के. एस. के. महाविद्यालय, बीड

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

१८. संत साहित्यातील मूल्यविचार काळाची गरज

- डॉ. राजीव यशवंते

मनुष्य हा समाजशील प्राणी आहे. साहित्य हा समाजाचा आरसा आहे. मराठी साहित्याची अतिशय प्राचीन आणि समृद्ध परंपरा आहे. मराठी साहित्यात मध्ययुगीन साहित्याला वेगळे स्थान आहे. मध्ययुगीन संतांनी धर्मसुधारणेतून जनजागृती केली. मध्ययुगीन संस्कृतीने आपला जीवनरस पुरवून संतसाहित्याची जोपासना केली. संतसाहित्य हे बहुआयामी असल्याने मानवी मन तृप्त करण्याची क्षमता या साहित्यात आहे, हे नेहमी जाणवत राहते. संतसाहित्याकडे कोणी तत्त्वज्ञानाच्या दृष्टीने पाहते तर कोणी धार्मिक दृष्टीने पाहते. कोणी अध्यात्माच्या दृष्टीने तर कोणी सामाजिकतेच्या दृष्टीने. अशा परस्परभिन्न अपेक्षांचे समाधान संतसाहित्य करताना दिसते.

एकूणच मध्ययुगीन संतसाहित्याचा मराठी व मराठी संस्कृतीवर एक वेगळा ठसा उमटला आहे. संतसाहित्य हे केवळ साहित्यधन नसून सांस्कृतिक संचित आहे. आधुनिक काळातील बदलत्या समाज जीवनानुरूप संत साहित्यातून बरेच काही शिकण्यासारखे आहे. जागतिकीकरणाच्या रेट्याखाली मराठी माणूस भरडला जात असल्याचा सूर आजच्या काळात उमटताना दिसत आहे. सामाजिक स्वास्थ्य अबाधित राहण्यासाठी समाजात मूल्यविचारांची गरज असते. नैतिक सदाचाराची शिकवण प्रत्येक कालखंडांची गरज असते. संतसाहित्य हे मूल्यविचारांनी काठोकाठ भरलेले आहे कालानुक्रमे संतसाहित्याकडे ज्या वेगवेगळ्या दृष्टीने पाहिले जाते, त्यामध्ये मूल्यविचार हा एक महत्त्वाचा घटक आहे. मूल्य विचाराशिवाय संतसाहित्याचा विचार करणे शक्य नाही असे म्हणणे काही अतिशयोक्तिचे ठरणार नाही.

मूल्य विचार

'मूल्य' हा शब्द मराठीत अनेक अर्थाने वापरला जातो. मूल्य म्हणजे 'मुद्दल, पगार, वेतन, किंमत' इत्यादी. मराठीत 'मूल्य' या शब्दाचा अर्थ किंमत जसा आहे तसाच 'मूल्य' शब्दाचा अर्थ 'महत्त्व' असाही आहे. इंग्रजीत Price हा शब्द वापरला जातो; परंतु इतका मर्यादित अर्थ मात्र मूल्य या संज्ञेचा नाही. मूल्य म्हणजे महत्त्व, शाश्वत आदर्श तत्त्वे

Shri Guru Buddhiswami Shikshan ... Estd.1983
PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist.Parbhani